

A pozsonyi zsidóság 18. és 19. századi jog- és gazdaságtörténetéhez

ANDOR SAS

94(=411.16)(437.6)"17/18"

THE JEWS IN POZSONY IN THE LEGAL AND ECONOMIC HISTORY IN THE 18TH AND 19TH CENTURY

Jews in Pozsony, legal regulation, population density, economic life of the Jews.

Annak a két törvénynek, amely a felvilágosodás korában és a Vormärzben¹ a magyarországi zsidóság jogi helyzetét szabályozta – az 1790-ik évi 38. és az 1840-ik évi 29. törvénycikknek –, ámbár közöttük félszázados időbeli rés mutatkozik, nagyjából azonos az alapgondolata: a zsidókat meghagyja az 1790-es, illetve az 1840-es esztendőig szerzett és élvezett jogaikban, s a végső döntést jogi helyzetük pontos körülhatárolásáról, az ún. „polgárosításról” későbbre halasztja.²

Az 1790-es zsidótörvény arra hivatkozik, hogy a zsidóság ügye és némely szabad kir. városnak a zsidók jogi helyzetét érintő kiváltságai a legközelebbi országgyűlésen az e kérdésekről jelentést tevő bizottság előterjesztései alapján kerülnek majd tárgyalásra. Addig is úgy rendelkezik a törvényhozás, hogy a Magyarország határain belül élő zsidók a szabad kir. városokban és más községekben (a bányavárosokat kivéve) abban az állapotban maradjanak meg, amelyben 1790. január elsején voltak, és ha ebben a helyzetükben netalán háborítás érte volna őket, addig élvezett jogaikba visszahelyeztessenek. Ebből a törvényből az tűnik ki, hogy a zsidók jogviszonyainak szabályozása megoldást sürgető probléma volt, de a törvényhozás egyelőre kitért a végleges formában való rendezés elől. A törvénynek a döntő rendezéstől való húzódozása azonban magára a zsidóságra nézve nem volt kedvezőtlen, mert 1790. január elsején még II. József uralkodott, és a jozefinista szellemű rendeletek voltak érvényben, melyek a zsidókat humánus elbánásban részesítették.³

Az 1840-ik évi 29. törvénycikk – melynek címe: A zsidókról – az 1790-i idézett törvénnyel azonos, s ugyancsak provizórikus jellegű szabályozást tartalmaz, ami ki-tűnik első mondatából: „Addig is, míg a zsidók állapotáról a törvény nem intézkedik...” Az 1840-es zsidótörvény hat paragrafusból áll. Az első megengedi, hogy azok a zsidók, akik Magyarországon születtek, vagy akik itteni tartózkodásra törvényes úton engedélyt nyertek, s erkölcsi magaviseletük ellen nem merült fel kifogás, szabadon lakhassanak az egész országban. A második megengedi, hogy a zsidók gyá-rakat alapíthassanak, kereskedelmet vagy mesterségeket űzhessenek, és ezekre fiaikat taníttathassák; azokat a tudományokat és szépművészeteket pedig, amelyeknek gyakorlata számukra eddig is meg volt engedve, ezután is gyakorolhatják. A har-

madik paragrafus kötelezi a zsidókat, hogy állandó vezeték- és keresztnévük legyen, s a zsidó újszülötteket a rabbinusok által vezetendő születési lajstromokban anyakönyvezzék. A negyedik paragrafus megkívánja, hogy a zsidók mindennemű szerződést és oklevelet valamely, az országban élő nyelven fogalmazzanak meg. Az ötödik paragrafus alapvető fontosságú kérdése a zsidók ingatlanszerzési jogára vonatkozik, s azt mondja, hogy amennyiben az izraeliták polgári telkek szabad szerezhethetése gyakorlatában lennének, az ily városokban ezen gyakorlat a jövőre nézve is fenntartatik. A hatodik paragrafus minden olyan rendeletet és szokást, amely ezzel a törvénnyel ellenkezik, érvényen kívül helyez.⁴

Mindkét törvény nemcsak az ideiglenes rendezésre való törekvés bélyegét viseli magán, hanem ún. kerettörvény természetével bír, melynek alapján a zsidókkal szembeni egységes joggyakorlat kialakulása nem volt lehetséges, mivel maguk a törvények megemlítik, hogy azok a szokások, amelyek a zsidókra vonatkozólag a különböző városokban érvényben vannak, különböző természetűek. Ez a helyzet a hűbéri kor jogi partikularizmusával függött össze. A különböző szabad kir. városoknak különböző kiváltságaik voltak, s ezeknek alapján különböző volt pl. a zsidók számára az ingatlanszerzés lehetősége. A tartózkodási engedély megadása körül is a legeltérőbb gyakorlat alakult ki; néhol vendégként kezelték őket, másutt alkalmatlan idegenek gyanánt. A zsidó nagykereskedelem, bolti kereskedelem és a földesúri jogok bérletének gyakorlata is egymástól teljesen eltérő elvekhez igazodott.

A pozsonyi zsidó közösség fő jelentősége abban rejlik, hogy a törvényhozás közvetlen közelében volt, s így rajta keresztül mentek a zsidóság esetleges beadványai az országgyűléshez. A törvényhozók felfogását a zsidóságról befolyásolták azok a tapasztalatok, amelyeket a pozsonyi zsidósággal való kereskedelmi és személyes érintkezés útján szereztek. Kétségtelen, hogy a pozsonyi gettó műveltségi foka messze meghaladta az ország más városaiban lakó zsidók művelődési színvonalát: itt a világműveltség áramlatai s a német irodalmi és szellemi befolyások gyorsan, frissen és közvetlenül érvényesültek, s itt volt a kamara⁵, a türelmi adó⁶ kivételje is.

A pozsonyi zsidóság statisztikájára vonatkozólag a 18. századtól kezdve a következő adatok állnak rendelkezésre. 1736-ban egy adóösszeírás 772 zsidó lelket említ mint Pozsony területén élő állandó lakost. A következő száz év alatt a pozsonyi zsidóság természetes szaporodás útján mintegy 2000 főre növekedett. Ballus Pál Pozsony városáról írt monográfiájában 1822-ben különböző népszámlálási adatokat idéz, amelyek szerint 1785 és 1815 között a pozsonyi zsidók száma – a Várhegyet és a Zuckermantl⁷ is ideszámítva – kb. 2200 körül mozgott. Ez a szám az akkori összlakosság 7-8%-ának felelt meg; 1842-ben Orosz József *Századunkja* Fényes Elek vizsgálódásai nyomán 38 000-re teszi a pozsonyi lakosságot, s ebből 3700-at tüntet fel zsidónak, ami a zsidóság számarányának mintegy 10%-ra való emelkedését jelenti a város össznépességéhez viszonyítva.⁸

A zsidóság fő foglalkozása a kereskedelem volt. A nagybani gyapjúkereskedést, gabonakereskedelmet és a textilárak forgalmazását jelentékeny arányban zsidók bonyolították le.

A zsidó közösség közigazgatási és igazságszolgáltatási szempontból két különböző hatósághoz tartozott. A Zsidó utcának nyugati oldala városi terület volt, keleti oldala és Zuckermantl mezőváros⁹ az itt élő zsidókkal a Pálffy-féle váruradalom¹⁰ joghatósága alá esett. A zsidóknak nem volt lakhatási joguk a Zsidó utca nyugati ol-

dalán túli többi városterületen (ez alól csak a Vödritz nevű külváros volt kivétel). Megengedték azonban a zsidóknak, hogy megjelenjenek a város vásárain, hogy mint házalók bejárjanak városi területre, azonban se lakást nem bérelhettek városi házban, se nyílt üzletet nem tarthattak. A nagykereskedőknek időről időre megengedték raktárak bérlését városi territóriumon. Városi ingatlan szerzése tilalmazva volt. A Zsidó utcát a 19. század első felében éjszakára elzárták. Az elzáró kapuk a Hal téren és a mai Edelhoffal szemben állottak.

A zsidóság közterhei: 1. Arányos rész vállalása a városra kivetett évi hadiadóból, a kontribúcióból. Ezt az adót quantumnak is nevezték. A kontribúciót egy összegben szabták ki a zsidókra, s annak szubrepartícióját, vagyis az egyes családokra és személyekre való lebontását a zsidók egymás között végezték; 2. A toleranciális vagy türelmi adó, melyet a kamara vetett ki egységes évi összegben az egész ország zsidóságára, s ezt az összeget azután felosztották az egyes községi településekre. Míg a hadiadót a városi hatóság szedte be, a türelmi adó kezelése és behajtása közvetlenül a magyar pénzügyi kamara szervei útján történt.

A zsidóság társadalomtörténete a 19. század első felében folytonos súrlódást mutat a városi hatósággal és népességgel, mely a kontingentált¹¹ céhes termelés kereteiben élve állandóan tartott a zsidó kereskedők konkurenciájától. A zsidókkal szembeni gyanakvó magatartás kereskedelmi területről áttért a kisipar területére is, bár a zsidó iparosok száma felette alacsony volt, s néhány cipészre, szabóra és könyvkötőre korlátozódott. József császár kora óta elvileg és jogilag adott volt a lehetőség, hogy zsidó ipart tanuljon ki, azonban a céhek vezetősége a legerélyesebb ellenállást fejtette ki minden egyes zsidó tanonc felvétele vagy szegődtetése és segédként való felszabadítása ellen. Dacára a zsidók ellen mutatkozó ellenszenvnek, a városi magisztrátus¹² mint a pozsonyi céhek felügyelő hatósága minden ilyen jogvitában a törvényes álláspontot foglalja el, s ha nagy ritkán zsidó tanonc jelentkezik valamely céhbe való felvételre, s a céh a merev elutasítás álláspontjára helyezkedik, a tanács bekéri az illető társulat hivatalos könyveit, s a városi jegyzővel hivatalból végezteti el azoknak az intézkedéseknek a bejegyzését, amelyeket szükségesnek lát. Ha ilyesmi megtörtént, az illető céh abbahagyta az oppozíciót, és belenyugodott a felsőbbség döntésébe.

A városi céhek magatartását érthetővé teszi a kézműves termelés korában az a félelem, hogy a zsidó iparos és kereskedő konkurenciája veszélyezteti azt a mindenképpen keskeny és szűk egzisztenciális alapot, amelyre a kisiparos és kiskereskedő megélhetése támaszkodott.

Ismételten megfigyelhető jelenség, hogy azokban a jogvitákban, amelyek a zsidóság lakhatási joga és kereskedelmi jogosítványai körül fölmerülnek a zsidó közösség és a városi hatóság között, a vármegye és a Pálffy-féle uradalom a zsidóság kérései mellett foglal állást. Ennek a ténynek magyarázatát gazdasági okokban kereshetjük. A megyei nemességnek és a földesuraknak az volt kedvükre, hogy bevásárlás végett a városba érkezvén ott szükségleteiket minél olcsóbban fedezhessék. Az áraknak ezt a mérséklődését a zsidó kereskedelem mozdította elő. A céhek érdeke viszont az volt, hogy a forgalom korlátolt méreteire való tekintettel az árak ne csökkenjenek, mert a termelési költségeket nem tudták csökkenteni.

1807-ben a tűzvész következtében hajléktalanná vált zsidóknak megengedték lakás bérlését városi területen. Mivel a hajléktalanok városi tartózkodása túl hosszú-

ra nyúlt, 1807. június 9-én a tanács elrendeli annak megállapítását, hogy hány zsidó család lakik városi oldalon és a vödrici Újtelepen. Neszter József választott polgár és ácsmester ellen merült fel az a panasz, hogy egyre több zsidót fogad be házaiba, nemcsak a Hosszú utcában lévő Paulaner Hausnak nevezett épületbe, hanem az egykori Lövészárók mellett álló épületbe is.

A szóban forgó zsidóknak kiadják azt az utasítást, hogy Mihály-napon, vagyis szeptember végén kötelesek bérelt lakásaikat elhagyni, s a város területén kívül eső részre költözni. Az ügy előadója javasolta, hogy 52 zsidó családot kivételesen tűrjenek meg tovább is a vödrici Újtelepen. A tanács úgy határoz, hogy e családok maradhatnak lakóhelyükön, de az az 58 háztartás, mely 1790 óta költözött városi területre, köteles lakást keresni a Váralja korlátokkal elzárt részén belül vagy a Pálffy-féle uradalomhoz tartozó oldalon. A Zsidó utca városi oldalán 15 zsidónak volt boltja – ezeket is kötelezik arra, hogy 1807. Mihály napjáig üzlethelyiségeiket ürítsék ki, s béreljenek boltot a Pálffy-uradalomtól. A városi viertelmeisterek¹³ a magisztrátus nevében közlik a vödrici Újtelep háztulajdonosaival, hogy aki Pozsonyban korábban nem lakó zsidót befogad házába, azt 32 forint büntetéssel sújtják. A Neszter János ellen emelt panaszokat a Pozsonyi Városi Kereskedelmi Testület nyújtotta be.

A 19. század első és második évtizedében, a napóleoni háborúkkal kapcsolatos gazdasági és pénzügyi válságok alatt a zsidóság elég jelentékeny szerepet játszik. Bár panaszok hangzanak el, hogy a zsidók pénzspekulációval foglalkoznak, thesaurálják¹⁴ az ércpénzt, s ezzel hozzájárulnak az áruforgalom megnehezítéséhez, olyan adatok is vannak, melyek a zsidók abbéli készségét bizonyítják, hogy a gazdasági nehézségek leküzdésében segédkezzenek. Így pl. egy ízben a zsidó közösség háromezer forint papírpénz ellenében ugyanennyi ércpénzt bocsát a magisztrátus rendelkezésére, hogy a kereskedők a bankópénzzel fizető vevőknek vissza tudjanak adni aprópénzt. A zsidók segédkeznek a természetben és készpénzben előteremtendő hadiszolgáltatások teljesítésében is, s rugalmasságukkal különösen a francia megszállás ideje alatt végeznek igen hasznos szolgálatokat az akkor működő állandó bizottságoknak. 1809-ben egy augsburgi zsidó egymillió forintnyi kölcsön közvetítésére vállalkozik a város részére, eléggé kedvező törlesztési feltételek és kamatláb mellett. A kölcsönajánlat elfogadása csak azért nem történt meg, mert időközben Schönbrunnban megkötötték a békét a franciákkal.¹⁵

Az 1809-es francia megszállással kapcsolatban a pozsonyi zsidóságnak egy vértanúja is volt. 1809. szeptember 27-én Bécsben a francia hadbíróóság halálra ítélte a Pozsonyban letartóztatott Tugend Frigyes negyvenéves pozsonyi születésű puska-művest, valamint Obenbreit Márkus ötvenéves pozsonyi zsidó kereskedőt. Az volt ellenük a vád, hogy fegyvereket rejtettek el azzal a céllal, hogy azokat az osztrák hadseregnek juttassák el. A két halálraítélt letartóztatása Pozsonyban történt, a pernek négy további vádlottja is volt, de ezeket felmentették.

1809 januárjában a zsidó hitközség a Kecsekapun túl szombatokra szóló határjeleket akar a Kecse utcában felállítani. A tanács a kérvényre adott válaszában úgy vélekedik, hogy külön jel helyett alkalmasabb volna valamilyen házikót vagy követ választani határjelzőül.

A zsidó közösség és a városi hatóság hivatalos érintkezésében két kérdés tér vissza és játszik szerepet állandóan: ezek a zsidóság lakhatási joga a város területén és a kereskedelmi tevékenység folytatása. A magisztrátusnak és a városi pol-

gárságnak ezekben a kérdésekben elfoglalt megmásíthatatlanul negatív álláspontját időről időre a körülmények részint enyhítik, részint megmerevítik. 1810-ben pl. a Váralján tűzvész következtében hajléktalanná vált zsidóknak kivételesen megengedték, hogy a városban vehessenek fel lakást. A hajléktalanok kérvénnyel fordulnak a tanácshoz, hogy a következő év Szent György napjáig maradhassanak városi szükségszállásukon. A tanács, miközben hangsúlyozza, hogy ezt a kivételes intézkedést emberszeretetből („aus Menschenliebe”) tette, 1810 májusában a rendkívüli viszonyokra való különös tekintettel („aus besonderer Rücksicht”) 1810 Mihály napjáig engedélyezi a városban való lakást.

A beépített városi terület nyugati és északnyugati peremére szorított zsidók lakta városrész mintegy külön közigazgatási kerületet alkotott, s az erre vonatkozó rendészeti és középítési intézkedéseket a tanács külön tárgyalja és külön határozatok útján rendeli el. 1815 tavaszán a zsidóság tíz utcai lámpa felállítását kéri a várhegyi Újtelep éjszakai megvilágítására, továbbá a Váralja utcának kikövezéséért intéz kérelmet a Sonnenwirthshaus (a későbbi neológ zsinagóga telkén) és a Kreuzwirthshaus (a Kapucinus utca nyugati oldalának utolsó háza helyén) között. A városi tanács követ, sódert és homokot engedélyez az utóbbi célra, de az útépitési anyag szállításához fuvart nem biztosít, ezt maguknak a zsidóknak kell állniuk.

1815 júliusában a magisztrátus a zsidóság részéről előterjesztett panaszra utasítja a városi vámnak és a két part között közlekedő, repülőhídnak nevezett komp bérlőit, hogy az illetékek kirovása és beszedése körül a zsidókkal ugyanúgy bánjanak, mint a keresztényekkel. Viszont mikor a zsidók a helytartótanácshoz¹⁶ fordulnak ugyancsak 1815-ben amiatt, hogy lakásjogukat kiterjesszék a Vödricre is, s a helytartótanács a folyamodványt véleményezés végett elküldi a pozsonyi városi tanácsnak, ez negatív álláspontra helyezkedik, s a helytartótanács a városi tanács véleményezése alapján hozza meg döntését: „A zsidó közösségnek azt a kérvényét, hogy számára lakhatási jogot engedélyezzenek a Vödric külvárosban, elutasítjuk.” Hasonló természetű kérés kerül a tanács elé 1816 októberében, amikor is a város várhegyi Újtelepén lévő és a Dóm templomhoz¹⁷ tartozó ház zsidó lakói azt kérik, hogy tovább is meghagyassanak lakásaikban.

1817 augusztusában a helytartótanács elrendeli a zsidók összeírását aszerint a minta szerint, amelynek alapján 1808-ban összeírták őket. A konskripció kivitelezésével a tanács Námer Antalt,¹⁸ a legtehetségesebb s legműveltebb tisztviselők egyikét, Pozsony negyvenes évekbeli későbbi polgármesterét bízza meg. Ugyanezen év novemberében Bartl János városi kancellista kap megbízatást arra, hogy állítsa össze: kik azok a zsidók, akik mint kereskedők raktárhelyiségeket bérelnek polgári házakban; mióta bérlik a helyiségeket; milyen bért fizetnek értük, és miféle árukat tartanak bennük.

Annál az eleven kereskedelmi és forgalmi kapcsolatnál fogva, melyet a pozsonyi gettó zsidósága Bécs városával fenntartott, fontossággal bírt egy 1817 decemberében elrendelt intézkedés, mely szerint minden Bécsbe érkező és a székváros területére belépő zsidónak külön taksát¹⁹ kellett fizetnie valamilyen policiális²⁰ alapra; és pedig a belföldi nagykereskedőnek 4 forintot, a külföldi nagykereskedőnek 6 forintot, a kiskereskedőnek pedig 2-3 forintot.

A Pozsonyban élő zsidók havi adója vagy kontribúciója az 1817–18-ik kincstári évre 1502 forint 44 krajcárt tett ki. Ugyanekkor császári parancsra a város kontri-

búciós adókontingenséből a helybeli kereskedőkre kivetendő részt közölni kell a Pozsony vármegyei alispánnal, s az állapítja meg, hogy hányadrészt fizessenek belőle a városi területen lévő zsidók. (A zsidók 1808 óta tartoztak újoncokat adni.)

A pozsonyi gettónak a hozzá tartozó és állandóan a városban élő tagjain kívűl volt tekintélyes számú átvonuló és vendégnépe ssége is. 1818 februárjában az idegenből jövő zsidó tanulók ellenőrzése végett elrendelik, hogy ezek lakóhelyük hatóságától bizonyítványt hozzanak arról, hogy van miből megélniök.

A város iparosainak és kereskedőinek szervezetei gyakran fordulnak a tanácshoz a zsidó konkurencia miatti panaszaikkal. 1818 júniusában a polgári zöldségkereskedők grémiuma Herzfelder Mihály és Hirsch Ábrahám Pálffy-uradalmi „Schutzjudek” eltávolítását kéri a Váralja utca városi oldaláról, mert ezek a Berger-féle házban magtárt bérelnek, a város vásárain gabonát vásárolnak, és ezzel drágaságot okoznak. A tanács utasítja Bartl kancellistát, hogy nevezett zsidók magtárát nyitassa fel, a raktártulajdonosokat szólítsa fel a magtár nyolc napon belül való kiürítésére és a bennük felhalmozott gabona eladására. Mivel ezek a zsidó kereskedők önhatalmúlag üztek kereskedést, rájuk, valamint Berger háztulajdonosra, aki a magtárt a fennálló tilalom ellenére bérbe adta a zsidóknak, 16 forint pénzbüntetést rónak ki. Ezzel nagyjából egy időben a pozsonyi polgári kereskedők testülete is panaszt tesz, miszerint a városi oldalon lakó zsidóság üzleteit vásár- és ünnepnapokon is nyitva tartja, s ugyanekkor árukkal is házal. A város rendőrkapitánya figyelmeztetést intéz a zsidókhöz, s egyidejűleg felkéri Petók megyei komisszáriust, hogy hasonló értelmű felhívást intézzen a Váralja utca uradalmi oldalán lakó zsidó kereskedőkhöz.

A Váralján megtelepült zsidó kereskedők el szeretnék hárítani a városban lévő raktáraik megszüntetését, s 1818 szeptemberében arra kéri a tanácsot, hagyja meg őket Pozsonyban bérelt magazinjaik²¹ és depozitóriumaik²² bérleti jogában, s engedje meg a raktáron tartott áruknak saját mérlegeiken való lemérését. Az utóbbi kérés teljesítése nem volt remélhető, mert Schrecker Leonhard, a városi hivatalos mérleg jövedelmének bérlője amellet emelt panaszt, hogy a zsidók nemcsak a város mérlegházával szemközt, hanem számos más házban is a város mérlegjövedelmének kárára mérlegeket állítottak fel.

Bizonyára a zsidókkal kötött leplezett ingatlan-eladási ügyletek okozták annak az 1818-as helytartótanácsi intézkedésnek a kibocsátását, mely arra figyelmeztet, hogy a zsidókat meg kell akadályozni nemesi javaknak zálogba, bérletbe vagy kezelésbe való vételében. Ha ezt a rendelkezést mindenütt szigorúan végrehajtották volna, akkor nem lett volna szükség a tanács 1822-ben kibocsátott figyelmeztetésére, mely a törvényhatóságoknak emlékezetébe idézi az 1818-i intézkedést arról, hogy a zsidókat meg kell akadályozni ingatlan nemesi jószágoknak árendálásában, zálogos birtoklásában vagy kezelésében. Pozsonyt ez a tilalom kevésbé érintette, mert itt városi ház vagy telek nem került zsidó tulajdonba.

A pozsonyi városi tanács még afelett is éberem örködött, hogy városi házrészek bérlet formájában se kerüljenek zsidók rendelkezése alá. 1821-ben bizonyos Novák Venczel Pozsonyból folyamodást intéz a tanácshoz, hogy engedje meg neki magtárak és raktárak bérbeadását zsidók részére. A tanács a kérvényt elutasítóan indoszsálja.²³

1822-ben a pozsonyi zsidóság a belvárosban lévő Neszter-féle házban iskolát készöl nyitni. A tanács arra való tekintettel, hogy ez az épület a Királyi Akadémia és a

Főgimnázium, valamint a kapucinusok kolostorának közelében van, nem engedi meg a zsidó iskola odahelyezését. Maga elé idézi Trsztjánszky ügyvédet mint a Neszter-féle javaknak végrendeletileg kirendelt gondnokát és kezelőjét, s személyesen közli vele, hogy eltiltják bármilyen lakóhelyiségek zsidók részére való bérbe adásától. Ezzel az intézkedéssel a tanács a maga korlátlan rendelkezési jogát kívánta hangsúlyozni a városi territóriumon. Ebben az esetben nem a gazdasági versenytől való nyugtalankodás hozatta meg a tilalmazó határozatot, hanem a polgári hatóságnak az a törekvése, hogy megmutassa hatalmát a bérbe adni szándékozó nemes Nesztereknek és Trsztjánszkyaknak. Ezek bizonyára károsodtak a bérlet elmaradása következtében, de ennek a kárnak az elhárítását a magisztrátus nem tekintette polgári érdeknek. Az állami középiskolák és a kolostor közelsége mint indok a zsidó iskola bérletének eltiltására már csak azért sem lehetett helytálló, mivel az egész gettó a Dóm templomnak és a Káptalan utcának a tőszomszédja volt.

1821-ben Ferenc császár²⁴ királyi rendelettel meghagyja a zsidókat abban a gyakorlatban, hogy a városok és piacok kereskedelmi forgalmában részt vehessenek. Ha ezt a gyakorlatot és jogot maga az uralkodó is elismerte, akkor természetesnek tetszik a pozsonyi váraljai zsidó községnek 1822 tavaszán a városi hatósághoz intézett kérvénye, melyben azért folyamodnak, hogy továbbra is bérelhessenek a városban lerakatokat és magazinokat.

1822 októberében Kern József német polgári szabómesternek a tanács meghagyja, hogy a nála már egy esztendő óta dolgozó izraelita inast, Léwy Móricot a céh útján tanoncnak vétesse fel.

A városi tanács a helytartótanácsnak azt javasolja, hogy utasítsa el a zsidó község kérését a városban bérelt magazinokra vonatkozólag. A helytartótanács nem teszi teljesen magáévá a tanács vélekedését, és 1823-ban arra utasítja a város vezetőségét, hogy ellenőrizze, nehogy a raktárak bérlete a helybeli kereskedők és iparosok kárára váljék, azonban zsidó nagykereskedőket – ez olvasható a helytartótanács ide vonatkozó leiratában – nem lehet a nyersanyagraktárak bérletéből kizárni.

Ugyanebben az időben zsidók csődügyeit tárgyalja ismételten a városi tanács. 1823 októberében Roth Mihály és Jaeger Károly tanácsnokok szerepelnek mint biztosok a Lemberger Ádám ellen indított csődeljárásban. A csődbe jutott kereskedő özvegye a zsidó község szavatolása mellett kéri külön vagyonának és hozományának kiadását a csődtömegből. 1823 decemberében a pozsonyi váraljai zsidók kérik a tanácsot, hogy Lebenstein Sámuel zsidót fogassa el, és javait helyeztesse szekveszter²⁵, azaz zárlat alá; ami nemcsak csődbejutást jelentett, hanem csalárd bukás vádját is magában foglalta. Ebben a csődügyben a magisztrátus Nagy István és Gyurkovics György szenátorokra ruházza a csődbiztosi tisztséget, s az eljárás folyamán ezek a megye által delegált Prikkel Ferencz szolgabíróval működnek együtt.

1823-ban az állam – fokozódó kiadásai, elsősorban a nemzetközi helyzet által szükségessé tett katonai kiadások miatt – megkezdte az adóknak és illetékeknek váltópénz helyett ezüstpénzben való követelését. A város a maga körében kénytelen ehhez a gyakorlathoz alkalmazkodni, s a zsidó hitközséget 1823. július 1-jén felszólítják, hogy a temetőül átengedett városi telekért és a Kecske utca elején lévő kút használatáért az eddig fizetett 60, illetőleg 40 váltóforintot ezentúl ugyanilyen számú ezüstforintban fizesse be évszámra.

A városi zsidóságot a városi bíróság előtt folyó és zsidókat érintő peres ügyekben és peren kívüli eljárásokban egy ún. zsidó biztos támogatta. 1823-ban pl. a morvaországi Triesch uradalom kéri Modern Chájim kihallgatását, aki egy ottani kereskedőnek 166 váltóforinttal adósa maradt. A Pozsonyi Városi Bíróság jegyzője a szóban forgó zsidót a komisszárius útján hallgatja ki.

1823-ban Löwenstein Xavér Ferencz neofita²⁶ barátságos egyezményt köt a városi hatóság előtt apjával, Lewy Izsák zsidóval anyai örökrészének kiadása ügyében.

1824-ben Krailisheim Mihály szerepel mint „izraelitischer Judenkommissär”, s ha hivatalos eljárásokkal kapcsolatban a városi hatóságnak zsidók felől információkra van szüksége, ezeket Krailisheim adja meg.

Ha zsidók mint lakásbérlők a Vödrice kivételével nem tartózkodhattak is a városban, átutazó idegen zsidóknak megengedték, hogy átmenetileg valamelyik fogadóban megszálljanak. A tanács azonban 1824 márciusában figyelmezteti a helybeli polgári vendégfogadókat, hogy ha idegen zsidók éjszakára szállást kérnek, mindig fel kell mutatniuk a helybeli zsidó község által kirendelt komisszárius szállásutalványát.

1828-ban a zsidók lakhatási joga újra napirendre kerül. A Zsidó utcában ugyanis az ottani népesség elszaporodása következtében annyira megromlottak a férőlehetőségek és a lakásviszonyok, hogy ezek lakhelyiségek dolgában a legmesszebbmenő önmegtartózkodáshoz szokott zsidók számára is elviselhetetlenné váltak. A zsidóság felségfolyamodványt adott be, hogy a Vödricen adjanak további lakhatási engedélyeket, azonkívül panasszal fordultak a megyéhez, hogy a Váralja utcán képtelenek megmaradni, mert a szobák túlszűfoaltsága minden képzeletet meghalad. A megye meghallgatja a panaszt, s bizottságot küld ki megvizsgálására, amely bizottságba a várost is meghívja.

Még a városi katonai parancsnokság útján is érkezik kérvény a zsidók ügyében a tanácshoz. 1828-ban Eugen Ritter von Cays nyugalmazott százados kéri, hogy a Kecskékapunál lévő házában egy Stern nevű zsidó bérkocsisnak istállót és kocsiszínt adhasson bérbe. Bár a százados kérvényét a pozsonyi térparancsnokság pártólólag terjeszti a tanács elé, ez hajthatatlan marad, mert szerinte a zsidók csak a vödricei Újtelepnek számukra kijelölt részén lakhatnak, a város egyéb részén áruraktárt ugyan bérelhetnek, de lakást nem, s nem is árusíthatnak. Ha a háztulajdonosok nem tartják magukat ehhez az előíráshoz, akkor a tanács karhatalommal fog ellenük fellépni. A magisztrátus hangsúlyozza, hogy a zsidóságnak az a törekvése, hogy forma szerint átköltözzön Pozsony szabad kir. városnak a területére, az érvényben lévő városjogok ellen irányul.

Míg a pozsonyi Váralján a lakásviszonyok még az akkori nem túlságosan magas fokú közegészségügyi igények mellett is tűrhetetleneknek mutatkoztak, jómódú zsidóknak egyes esetekben mégiscsak sikerült valamilyen módon kényelmes elhelyezkedéshez jutni városi házak fedele alatt. 1828 februárjában a választott polgárság panaszt tesz a magisztrátus előtt, hogy az utolsó országgyűlés kezdete, vagyis 1825 óta Seligman Eduard zsidó spekuláns, aki a kir. váruradalom területén már két kúriát vásárolt, s ott teljes kényelemben berendezkedett, a fennálló tilalom ellenére az Arany Naphoz címzett vendégfogadóban, vagyis a város első szállójában négy szobát, egy kabinetet, kocsiszínt és istállót bérel immár két éven keresztül havi bér ellenében, és ezt a lakását saját bútoraival rendezte be. A tanács maga elé idézte a vendégfogadó tulajdonosát, Schwartz Ferenczet, aki a hozzá intézett kérdé-

sekre nem is tagadta a tényállás helyességét, de azzal a kifogással hozakodott elő, hogy Seligman nem lakott állandóan nála, mert a nyári hónapokat rendszeren Sopron vármegyében töltötte. A tanács utasítja a fogadóst, hogy ezentúl ne adjon ki szobát állandó bérletben zsidónak (amivel azonban a tanács nem akarja tilalmazni idegen vagy átutazó zsidónak rövid időre történő elszállásolását), és hogy a nevezett Seligmant azonnal távolítsa el a fogadóbeli lakásból. A tanács úgy rendelkezik, hogy 1828. február végéig Seligmannak minden cökmókjával („mit Sack und Pack”) el kell hagynia az Arany Naphoz fogadót.

A tanács utóbb mégsem tudta érvényesíteni szigorú jogi álláspontját, mert az érdekeltek – tehát ebben az esetben Seligman Eduard és a tőle bizonyára tetemes jövedelmet húzó fogadós – bemutatják wali, sonnenturmi és aranyosmaróti gróf Migazzy Ferencz tanúságlevelét arról, hogy Seligman Eduard az ő kinevezett uradalmi ügyvivője, s ő ezzel a címmel s minőséggel élhet. A tanács nem tehet egyebet, minthogy közhírré teszi, és jegyzőkönyvbe véteti ezt a nyilatkozatot; valószínűleg nem azért, hogy neki ellenszegüljön és a Seligman ellen tervbe vett intézkedést foganatosíttassa...

1828-ban éles ellentét támad a vármegye és a város között a zsidók piaci kereskedelmi tevékenysége dolgában. A város hivatkozik arra az 1823-as felsőbb rendeletre, mely megszabta, hogy a zsidók nagykereskedelmi cikkekét raktárakban tarthatnak ugyan, de ezt a kivételes kegyet nem használhatják arra, hogy az itteni kereskedőknek ártó kereskedést üzzenek a raktáron tartott javakkal. A zsidóknak tehát a raktárakat nem szabad nyitva tartaniok, s a piacon csak olyan árukat hozhatnak forgalomba, amelyek nem a helybeli magazinokból származnak, hanem más helyről hozták ide őket.

Ugyanekkor panasz érkezik a tanácshoz a zsidók ellen azért, mivel heti vásárok napján raktáraikat nyitva tartják, és gabonát nemcsak nagyban, hanem egészen kis tételekben is árusítanak. A zsidók erre a megye elé mennek azzal a sérelemmel, hogy a város megtiltja nekik raktáraikból a gabonát eladás végett piacra vinni, s ezzel a piaci forgalomban való részesedésüket akadályozza. A megye pedig ebben a jogvitában a kereskedelem szabadságának nevében a város intézkedései ellen fordul, és egyenesen a zsidók mellé áll. A megye, mivel a város nem akarta megengedni, hogy a zsidók városi raktáraikból szabadon kereskedhessenek, fiskális akciót, vagyis bünygyi eljárást készül indíttatni a város ellen. 1828. június 22-én Pálffy Fidé^l²⁷ Pozsony megyei adminisztrátor beiktatásának napján megyegyűlést tartanak, melyen a város kiküldött szenátorai is megjelennek, s ezek július 25-én jelentik a tanácsnak, hogy a város ellen eljárás indul. A tanács utasítja a képviselőjében kiküldött szenátorokat, hogy haladéktalanul szerezzék meg a megye periratának szövegét, mert legfelsőbb helyen akarja kérelmezni a megindított eljárás hatályon kívül helyezését.

A felsőbb hatóságok a pozsonyi Zsidó utca lakásviszonyaival foglalkoznak, s 1829. október 20-án báró Pongrácz József kamarás és kir. tanácsos mint kir. biztos megjelenik a városi tanács ülésén, melynek napirendjére tűzik a zsidóknak azt a kérelmét, hogy a Váralja utcai lakások szűk volta miatt engedjék meg nekik a Vödric külvárosba való átköltözést a szükség mértékéhez képest. A zsidók összeírására kiküldött bizottság jelentését a báró Pongrácz elnöklete alatt tartott tanácsülésen felolvasták, de a biztos elégedetlen ezzel a jelentéssel, s mert tisztán akar látni a szóban forgó ügyben, kiegészítés végett visszaadja a jelentést a bizottságnak.

Részletes kimutatást kér arról, hogy hány zsidó személyt írtak össze és hány lakást, s a jelentésből tűnjék ki, hogy átlagosan hány személy lakik a Zsidó utcán egy szobában. Ebből az esetből az látszik, hogy a magas állami hivatalok és a nemesség sokkal megértőbb magatartást tanúsított a zsidóság szociális viszonyaival szemben, mint a városi házakban és a városi kiváltságok mögé elzárkózó polgárság.

A vármegyének a zsidók vásári kereskedését támogató határozata 1829 januárjában uralkodói megerősítést is nyert, mert Ferenc a pozsonyi zsidóknak megengedte, hogy városi raktáraikban lévő gabonájukat kivihessék árusítani a heti vásárookra, s egyébként a városban üzleteket bérlő zsidók gabonával nagyban kereskedhessenek. A tanács még a királyi rendeletet is bírálja, s arra hivatkozik, hogy az uralkodó rendelete ellentétben áll az 1790-ik évi 38. számú törvénycikkkel, s a zsidóknak jogcímet ad a városba való betolakodásra. A tanács szerint a nagy- és kiskereskedelemnek nincsen pontosan megállapítva a határa, s így féltő, hogy a zsidók ipari és kereskedelmi téren el fogják nyomni a keresztényeket. A magisztrátus a rendelkezés elleni kifogásokat írásba foglalva küldi el a helytartótanácsnak. Ebben az elleniratban kifejezésre jut a polgárság leküzdhetetlen ellenszenvé és nem fékezhető féltelme a zsidósággal mint kereskedelmi tényezővel szemben.

Ilyen körülmények között szívesen hallgatta meg a tanács két gabonakereskedőnek, Sperl Ádámnak és Zierer Károlynak azt a feljelentését, mely szerint az Illésházy grófok magtárában Berl zsidó, az Esterházy grófok raktárában Löb zsidó, az Apponyi grófok magtárában Herschl zsidó, a Haas-féle magtárban Mandl zsidó, a Schönhofer-féle magtárban Schreiber zsidó nemcsak raktárakat bérelnek, hanem napról napra gabonát árusítanak, éspedig nemcsak nagyban, hanem kicsiben is, pedig a királyi rendelet csak a nagykereskedelmet engedélyezte. Berl zsidó az általa bérelt magtárban rendes lakást és hálószobát rendezett be a maga számára. Ilyen panaszoknak jegyzőkönyvezése nem változtathatott azon a vásári és kereskedelmi renden, amelyet az uralkodó szava állapított meg. Mivel a magisztrátus felszólalt az ellen, hogy a zsidók gabonával való nagybani kereskedését a királyi rendelet megengedte anélkül, hogy határvonalat vont volna a nagy- és a kiskereskedő között, a helytartótanács 1829 októberében közli, hogy a 30 pozsonyi mérőn²⁸ túl kötött gabonaüzletek a nagykereskedelem körébe tartozóknak tekintendők. Ugyanekkor értesítésre adja a város tanácsának, hogy az uralkodó a megye által indított fiskális akciót megszünteti, de inti a várost, hogy a zsidókat nem szabad mindennemű kereskedésben akadályozni s tőlük az eladásra szánt gabonát elkobozni. Ez a figyelmeztetés nem ok nélkül intéződött a városhoz. 1828 júniusában a magisztrátus a Pálffy-uradalom védelme alatt álló Kohn Mihály zsidótól 38 mérő rozstot, 2 mérő búzát és 18 gabonaszákot kobozott el. Kohn 1828 decemberében a királyilag engedélyezett gabonaforgalmazásra hivatkozva kéri az elkobzott javak visszaadását. A város 1829 januárjában azt feleli erre a beadványra, hogy az idézett királyi rendelet az elmúlt év decemberében érkezett le, s nincs neki visszaható ereje.

Kivételesen olyan céh is akad, amely nem húzódozik a zsidó kereskedőkkel való kapcsolattól. Így 1829 szeptemberében a polgári Land- und Lohnkutschermeister-Innungen, tehát a személyszállító és bérkocsis céhek kérik a tanácsot, hogy Fürszt Lipót zsidó lókereskedőnek engedjék meg a szokásos országos vásárokon és heti vásárokon kívüli valamely vendégfogadóban való tartózkodást. Kérésüket azzal okolják meg, hogy Fürszt igen előnyös feltételek mellett szokott nekik lovakat elad-

ni és becserélni, s mivel a becserélésre szoruló hibás lovak éppen a vásári napokon vannak foglalkoztatva, és valahol úton járnak, Fürszttel csak akkor tudják a számukra kívánatos ügyleteket megkötni, ha megengedik neki, hogy a vásári napokon túl is Pozsonyban maradjon, s a fuvarosmesterek által megtalálható legyen. A kérelmezőket a tanács elutasítja, mert kérésük ellenkezik a vásártartás rendjével, s alkalmat adhat arra, hogy a zsidók lassacskán állandó tartózkodást igényeljenek a városban, s ott naponta forgalmat bonyolíthassanak le.

1830-ban Kuhe Lipót orvosdoktor azt a személyre szóló kedvezményt kéri a várostól, hogy városi területen lakást bérelhessen. A magisztrátus azonban megengedhetetlennek tartja, hogy valamely izraelita a hittestvérei számára lakóhelyül kijelölt várhegyi Újtelepen kívül lakást vehessen fel magának. Ugyanezen év augusztusában a helytartótanács Manheimer Ede zsidónak engedélyt ad arra, hogy a városban a tanács által kijelölt helyen állandóan lakjék; a tanács a várhegyi Újtelepet jelöli ki számára szálláshelyül.

A 19. század húszas és harmincas éveiben az értelmiségi pályák közül az orvosok voltak az, melyen nagyobb számmal találni zsidókat. Egy dr. Löbl nevű zsidó orvosnak a várhegyi Újtelepet jelölték ki tartózkodási helyül, ő azonban Bécsbe szeretett volna telepedni, s ezért felségfolyamodvánnyal fordul a császárhoz. Kérését azonban legfelsőbb helyen elutasították.

Ebben az évben (1830) is életben marad az a gyakorlat, hogy a zsidók türelmi adóját, a toleranciális taxát a kamara tisztviselői szedik be, s ezeknek a helytartótanács idevágó rendelkezése értelmében a város köteles asszisztenciát adni.

Van arra is eset, hogy a váraljai telep valamelyik zsidó lakója túl nagyra tartja a zsidó adókvetítő bizottság által rá kirótt illetéket, s ezért a városi tanácshoz fordul panasszal. Ezt teszi Breysach Wolf özvegye, Franziska, és a tanács Diószeghy Ferencz és Roth Mihály szenátorokat jelöli ki, hogy vizsgálják meg, nem vetett-e ki az izraelita község túlságosan magas adót a házipénztár számára Breysach Franziskára.

1831-ben ismét összeírják a zsidókat, elsősorban azokat, akik az utolsó tíz év alatt vándoroltak be a városba. Ez a rendelkezés azt mutatja, hogy tízesztendős itt-tartózkodás után tekintettek valakit állandó pozsonyi lakosnak. Az összeírásra vonatkozó utasítás azonban hangsúlyozza, hogy nem szabad háborgatni azokat a zsidókat, akik az ország más törvényhatóságainak területéről engedéllyel jöttek be.

A Várhegyen és a városhoz tartozó várhegyi Újtelepen lakó zsidók ünnepnapjait terjedelmének kijelölése végett a keresztény népesség által lakott városrészekben ún. Sabbat-schnüreket helyeztek el. A tanács a városkapitányt utasítja, hogy gondoskodjék ezeknek a határjelző zsinóroknak az eltávolításáról.

1832 decemberében az akkor összeülő országgyűlésre kiküldött pozsonyi városi követek, Pósfay Ferencz és Gyurikovics György számára a városi hatóság utasításokat dolgoztatott ki, s ezekben az utasításokban a zsidókról is említés esik. Nevezetesen meghagyják a két követnek, hogy mindenben csatlakozzék az 1825–27-es országgyűlés által kiküldött reformbizottság javaslataihoz, azonban különvéleményt jelentsenek be a városok rendezésének, valamint a zsidók jogi helyzetének kérdésében, ahhoz a javaslathoz ragaszkodva, amelyet ezekben a kérdésekben Gyurikovics György szenátor dolgozott ki s terjesztett a városi magisztrátus felfogásával összhangban a szóban forgó reformbizottság elé.

Ekkoriban már előfordul, hogy zsidók katonai szolgálatot teljesítenek. 1832 júniusában a Prágai Városi Tanács felkéri Pozsony magisztrátusát, hogy vigye orvosi szemlére Vinternitz Simon kereskedősegédet, s szolgálatképesség esetén soroztassa be. Mivel Vinternitz az orvosi vizsgálaton nem találtatott alkalmasnak, az erre vonatkozó ajánlati lapot a pozsonyi tanács elküldi a prágaiaknak.

1832 májusában Freistadt János zsidó cipésszegéd tanulólevél kiállítását kéri a tanácstól, minthogy azt a helybeli polgári cipészceh megtagadta tőle. Ferenczy szenátor, a cipészceh biztosa vállalkozik arra, hogy nyitott céhláda mellett összehívja a céhet, és felvilágosítást kér, vajon a tanulólevél kiadását csupán azért tagadták-e meg, mert a segéd zsidó vallású. Ha így állna a dolog, akkor a céh meg nem engedett ürüggyel akar kibújni köteletségének teljesítése alól. Úgy látszik, csakis ilyen ok forgott fenn. Mivel azonban a tanács nem akart kényszereszközöket alkalmazni, Ferenczy meghallgatása után úgy határoz, hogy rendes tanácsi bizonylat formájában tanúsítja Freistadt tanonckodását és felszabadítását. A tanács tehát mint fellebbviteli céhhatóság sorompóba lép a zsidó iparoslegény mellett, vállalva és teljesítve a céh funkcióját.

Az 1831-ben elrendelt zsidó összeírást a kolera késleltette, s keresztülvitelére csak 1832 tavaszán került sor. Az újabb utasítás értelmében a vödrici Újtelepen, tehát városi területen élő zsidókat egyéenként kell összeírni. Aki nem lakik tíz éve a városban, előző lakóhelyére utasítandó. Az olyan tanító vagy háztulajdonos, aki még nem lakik itt tíz éve, kérhet tartózkodási engedélyt a tanácstól. Arról, hogy valaki tíz év óta szakadatlanul Pozsonyban tartózkodik, a háziurak tesznek hiteles tanúságot. Utoljára 1821-ben volt összeírás. Most akadnak a városban olyan zsidó családok, melyek végrehajtás vagy engedményezés útján házaknak zálogos birtokába jutottak. Mindazoknak a zsidóknak, akik a Váralja utca városi oldalán boltokban árulnak, meghagyják, hogy kötelesek a boltbérlet további engedélyezéséért kérvénnyel fordulni a tanácshoz. Olyan kereskedő, akinek a bolthelyiség bérletére vonatkozólag több évre szóló szerződése van, megmaradhat a városban 1833. Mihály napjáig. A többieknek azonban 1832. Mihály napjáig el kell költözniök Pozsonyból.

A pozsonyi zsidó pedagógusok kultúrmunkájának elismerése az a bizonyítvány, melyet a tanács 1832 februárjában állít ki Ronsperger Ignác tanító számára, aki a legfelsőbb engedéllyel létesített héber–német hitközségi tanintézetben működött. A bizonyítvány megemlékezik kiváló tanítói teljesítményeiről, melyeket a pozsonyi katolikus és evangélikus iskolák igazgatóságainak a zsidó iskola vizsgálatain jelenlévő tagjai is elismertek.

Az 1832-es zsidó összeírást Roth és Bartl tanácsosok hajtják végre.

1836-ban a zsidóknak szabad a városi területen dohánylerakatokat tartaniok, azonban nem készíthetnek dohánytermékeket, és nem árulhatnak ilyeneket kicsinyben és boltban.

Ugyanebben az évben nem hagy jóvá a magisztrátus egy házvételt zsidó által. Böhmisch József és Filippine házát árverés alá bocsátották, s az árverésen Tritsch Lipót zsidó volt a legtöbbet ígérő. Mivel azonban – így hangzik az idevonatkozó tanácsi határozat – az ország törvényei értelmében semmiféle zsidó nem szerezhet tulajdonjogot polgári ingatlanra, s különösen Pozsony szabad kir. koronázó városban, ahol az izraeliták a számukra kijelölt várhegyi Újtelepen kívül még csak szállást sem bérelhetnek polgári házban, a licitáció Tritsch javára nem hagyható jóvá.

1836 szeptemberében báró Pongrácz József kir. biztos újra sürgeti a Zsidó utca túlzásúfoltsága miatt a zsidók számára kijelölendő további települési helyek kérdését. A helytartótanács célja az volt, hogy a magisztrátus a várhegyi Újtelepen kívül is utaljon ki utcákat, ahol a zsidók lakhatnak.

1838-ban egy zsidó letartóztatásával kapcsolatban sajtáságos hatásköri összejövetkezés támad Pozsonyban a hatóságok között. Arenstein Wolf oroszvári zsidó 1838. október 16-án feleségével együtt Pozsonyba érkezett, s itt a bécsi rendőrségnek egy komisszáriusa letartóztatta. A letartóztatást egy Herzel József nevű bécsi rendőrségi alkalmazott foganatosította, s arra hivatkozott, hogy valami sikkasztási vád merült fel a letartóztatott ellen, azonban elfogatóparancsot nem tudott felmutatni, s a városhoz sem érkezett addig nyomozólevél Arenstein ellen. Takácsy József ügyvéd a letartóztatást követő napon gróf Zichy oroszvári földesúr megbízásából tiltakozik a városhoz az elfogatás ellen, s arra hivatkozik, hogy a letartóztatott zsidó „jurisdictionatus Oroszvariensis”, vagyis az oroszvári uradalom joghatósága alá tartozik. Mivel ennek a domíniumnak pallosjoga is van, bármit követett is el a zsidó, az oroszvári földesúri szék jogosult csak ítélni felette. Takácsy ügyvéd az ellen is óvást tett, hogy a zsidót kiadják Bécsnek. A városi magisztrátus nem tudja, hogy e két törvényhatóság vitájában mihez is kezdjen, mert a bécsi rendőrséggel éppoly kevéssé akar ujjat húzni, mint az oroszvári földesúrral – tehát legfelsőbb helyről kér döntést az ügyben, s amíg ez megtörténik, Arenstein fogva tartását határozza el.

Gróf Zichy Károly 1838. november 1-jétől kezdődőleg új szervezetet adott a városkapitányi hivatalnak, s e szervezeti szabályzat értelmében két zsidó komisszárius tartozik a városkapitányság személyi állományába. A zsidó biztosok feladata, hogy támogassák a városkapitányt munkájában. Mivel ők városi alkalmazottaknak tekintették magukat, a tanácstól az 1838-ik évre két-két öl tűzifának természetbeni járandóság gyanánt való kiutalását kérik.

1839-ben ül össze az az országgyűlés, amelyben jelentékeny számú törvényhozó a polgári jogoknak a zsidókra való kiterjesztése mellett foglalt állást. A közhatalomnak ebben a kedvező fordulatában érthető, hogy a városi tanács rendelkezései között olyanokat is találunk, amelyek a zsidók jogi helyzetének és a velük való közigazgatási elbánásnak kedvezőbbre való fordulását bizonyítják. Így pl. 1839 májusában dr. Fuchs Ede orvos és sebész kéri orvosi diplomájának kihirdetését és a városban való letelepedésének engedélyezését. A kérvényre a tanács a következő végzést hozza: „Fuchs Ede orvos-doktor és sebész úrnak bemutatott diplomáit közhírré tettük; ennek következtében nevezettnek a városi tanács megadja azt a jogosítványt, hogy a város kebelében orvosi és sebészeti gyakorlatot folytasson; mivel azonban az a kérdés, hogy joga van-e a pozsonyi magisztrátusnak zsidó számára lakhatási engedélyt, inkolátust²⁹ adni, jelenleg felsőbb helyen meghozandó döntés előtt áll, a kérvényező úrnak erre vonatkozó kérelmét ez idő szerint még nem lehetett teljesíteni.” A tanács tehát ezúttal nem helyezkedik a régi városi joggyakorlat alapjára, hanem ismerve a körülményeket, és várva az országgyűlés döntését a zsidók polgárosítása kérdésében, várakozó álláspontra helyezkedik.

A zsidók már 1807-ben kérvényt nyújtottak be az országgyűléshez a polgárosításért. 1839–40-ben a karok és rendek a teljes polgárosítás mellett foglaltak állást, a főrendek azonban módosították a javaslatot.

1839 márciusában a helytartótanács megengedte a várhegyi Újtelepen lakó zsidóknak, hogy ezentúl Pozsony északi külvárosának Gais-Gasse, Nonnenbahn és Waidgasse nevű utcáiban is lakhassanak. A választott polgárság e rendelet leérkezése után hangoztatja, hogy a legfelsőbb határozat ellenkezik a városnak az 1790-ik évi 38. törvénycikkben is biztosított municipiális jogaival, de azért végrehajtja azt. Elővigyázatosságot ajánl, nehogy idegen vagy az Újtelep várhegyi oldalán lakó zsidók a városba jöjjenek most lakni. A város vezetősége végül önmagának tartja fenn azt a jogot, hogy a Pálffy-uralom alá tartozó váraljai részről vagy egyebünnen származó zsidókat felvegyen a helybeli jurisdictio³⁰ kötelékébe, s ilyenek bolt- vagy rakárnnyításra engedélyt adjon.

1839-ben a zsidó hitközség temető céljára újabb telket kér a várostól, s jelenti, hogy készül megvásárolni erre a célra a Kecske utcában lévő szőlők egyikét. A város a beadványra azt feleli, hogy a törvény értelmében sem egyes zsidók, sem a zsidó közösség nem szerezhethet ingatlan tulajdont. A város majd más, alkalmasabb telket fog kiutalni temető céljára, kiköti azonban, hogy minden sírhely után illetéket fizesse a városi pénztárba, s a temetőbe csakis a város joghatósága alá tartozott és a városban élő idegen zsidók temetkezhetnek, míg a Pálffy-féle Schlossgrundon élők forduljanak földesuraságukhoz új temetkezési hely kijelölése végett.

A hivatalos apparátus lassú tevékenységét bizonyítja, hogy az 1838 októberében letartóztatott oroszári Arenstein Wolf fogva tartásáról csak 1839 decemberében érkezik meg az udvari hatóság döntése, éspedig olyan értelemben, hogy Arenstein nem Bécsbe, hanem Oroszárnak adandó ki. Nem kell azonban azt gondolni, hogy az illető vizsgálati fogsága több mint egy esztendőn át húzódott, mivel az udvari rendelet leérkezésével kapcsolatban a tanácsi jegyzőkönyv azt a feljegyzést tartalmazza, hogy Arensteint időközben szabadon bocsátották.

1839 augusztusában a magisztrátus bezárátja Brüll J. M. dohány-, gubacs- és hamuzsír-nagykereskedőnek a Jurenák-féle házban lévő irodáját, mert nagykereskedők városi területen tarthatnak ugyan raktárt, de nem tarthatnak lerakatot, ahonnan kereskedelmi forgalmat bonyolítanak le.

1843 júliusában a pozsonyi izraelita község elöljárói, Schlesinger Hirsch Mózes és Schlesinger József 4200 pengő forint kölcsönt kérnek a városi árvaszéktől a zsidó község számára. A kért kölcsönt a városi hatóság megszavazza, azzal a kitétel-lel, hogy a zsidó község a tanács, illetve az árvapénztár részére megfelelő jelzálógos biztosítékot nyújtson.

A pozsonyi zsidó településnek 18. századbeli jelentőségét világosan mutatja az a jelentékeny hányad, melyet a zsidóságra kivetett országos türelmi adókból vállal. 1760-ban a türelmi adót Magyarországon tízéves időtartamra évi 30 ezer forintban állapították meg. Ebben az esztendőben ebből a 30 ezer forintból 2760 forintot, vagyis az egész összegnek több mint 9%-át vetik ki a Pozsony megyei váraljai zsidóságra, míg a megye többi részében: a hegyeken inneni részen 1345 forintot, a hegyeken túli részen 527 forintot szolgáltatnak az ott élő zsidók türelmi díj fejében.

A magyarországi zsidóság évi türelmiadó-kontingense a 18. század közepe óta állandó emelkedést mutat. 1749-ben még csak húszezer forintot tett ki, 1755-ben a következő öt évre ezt az összeget évi ötezer forinttal felemelik, s 1759 végén újabb ötezer forintos emelkedés következett be. Az 1759-ben megállapított évi harmincezer forintnyi toleranciális taksát a következő tíz évre állapították meg, jellem-

ző azonban, hogy 1765-ben a türelmetlenkedő Mária Terézia már előre jelzi, hogy a tíz év elteltével a türelmi adót tovább fogja emelni. 1755-ben a türelmi díj megállapítása úgy történt, hogy az ország zsidóságának képviselőjében 83 zsidó érkezett Pozsonyba, s itt megkötik a kamarával az évi 25 ezer forintot megajánló szerződést. Nem valószínű, hogy a toleranciális díj megállapításának ezt a módját a későbbi időben is fenntartották volna, hanem a kamara emelte az adó összegét, kiküldöttekkel való megbeszélés és velük kötött szerződés nélkül, egyszerűen az állam szükségleteinek és a zsidóság számának növekedésére hivatkozva.

Jegyzetek

1. Az 1848 előtti időszak.
2. A magyarországi zsidóság feltétel nélküli egyenjogúsításáról az 1867. évi XVII. tc. rendelkezett. Az izraelita vallás recepciójára 1895-ben került sor (XLII. tc).
3. Az 1790-es törvény a „A zsidókról” címet viselte. Fenntartotta a korábbi jogi állapotot.
4. A törvény, mivel biztosította a szabad letelepedés jogát (kivéve a bányavárosokat), elősegítette a zsidó közösségek számának növekedését. Az állandó lakhely szabad megválasztása kérdésessé tette a türelmi adó beszedését a zsidóktól. Az egy összegű megváltásról 1846-ban született megegyezés a kormány és a zsidóság képviselői között.
5. A Magyar Királyi Kamarát, amely az összes közjövdelem kezelésével és a számadások felülvizsgálatával foglalkozott, 1785 és 1790 között a Helytartótanáccsal vonták össze. 1797 és 1848 között újra önállóan működött.
6. A türelmi adót (Toleranttaxe) 1749-ben Mária Terézia tette kötelezővé. A zsidók ezzel az adófizetéssel megvásárolták a letelepedés és gazdálkodás jogát.
7. A Váralja (Schlossgrund) Zuckermantllal együtt a várbirtok részét alkotta. Közigazgatásilag 1855-ben Pozsony városához csatolták.
8. Sas a német nyelvű tanulmányában a magyarországi zsidók lélekszámát 1840-ben 241 ezerre teszi, amelyből a pozsonyi és Pozsony környéki zsidóság kb. 1,5%-ot (3700 lakos) képviselt. A zsidó népesség Magyarországon a 19. század eleji 100-120 ezer főről 1840-re 216 324 főre nőtt.
9. A szerző Váralja középkori kiváltságaira (halászati jogok, külön bíró és tanács, céhes privilegiumok) gondolhat.
10. A Pálffyak 1599-ben kapják meg Pozsony megye örökös főispáni rangját és a várkapitányi címet.
11. Megszabott rész, hozzájárulás.
12. A városi előljáróság igazgatási és bírói jogköreit az adományozott királyi kiváltságlevelek szabályozták. A városi közigazgatás élén a bíró állt. Pozsonyban a 14. század folyamán alakult ki a városi előljáróság (tanács), amely adminisztrációs és gazdasági ügyekkel, valamint a környező jobbágyfalvak irányításával foglalkozott.
13. Viertelmeister – városnegyedmester. Magyarországon a német jogú középkori városokban (tűz)rendészeti és közbiztonsági feladatokat láttak el.
14. Felhalmozzák.
15. 1809. október 14-én.
16. A Habsburg-hatalom 1723–1848, ill. 1861–1867 közötti magyarországi kormányszerve.
17. Szent Márton-dóm, a koronázó templom.
18. Námer Antal (1781–1852), pozsonyi polgármester. A Borovszky-féle monográfia szerint a „magyar pezsgő első készítője volt hazánkban”.
19. Adó, díj.
20. Policiális = városi?

21. Raktár.
22. Raktár.
23. Hátirattal ellát, iktat.
24. I. Ferenc, 1792–1835 között magyar király.
25. Kényszerfelügyelet.
26. Egy vallásra újonnan áttért személy. Egy tan újsütetű híve.
27. Pálffy Fidél grófot 1820-ban nevezik ki Pozsony megye főispáni helytartójává. 1836–1838 között magyar kancellár. Udvarhú politikus, az 1830-as években szembehe-lyezkedik a magyar nemzeti reformtörekvésekkel.
28. A pozsonyi mérő szemes termények mérésére szolgált, 1550-ig 54 liter 3 deciliter térfoga-tú volt. Ezután 62 liter 39 centiliter nagyságúnak számították. A 18. század elejétől az egész országban a köből (kb. 62, 94, 125 liter) negyedrésze.
29. Incolatus – lakhatási jog.
30. Törvénykezés.

(A jegyzeteket készítette Gaucsík István)

ANDOR SAS

THE JEWS IN POZSONY IN THE LEGAL AND ECONOMIC HISTORY IN THE 18TH AND 19TH CENTURY

The study analyses the legal and economic history of Jews in Pozsony in the 18th and 19th century on the basis of the 38th Article from 1790 and 29th Article from 1840 of the Law. Both Acts have identical basic idea: it remains the rights of the Jews acquired in 1790, and/or to 1840. The author introduces the statistical data of Jews in Pozsony, the he writes about the main pro-fession of the Jews, trading and describes the public burdens of the Jews in detail. At the end of the study the author describes the relationship between the Jewish and non-Jewish population in Pozsony.